

«A SZELLEM FRONTJÁN.»

A nemes irodalom ügye valóban rosszul áll. Aránylag rövid idő alatt ritkán adtak ki ennyi selejtes művet, kiadóink ontják a vitathatóan értékes, sőt vitathatatlanul értéktelen munkákat, szinte versenyezve egymással. S ha felvetjük ennek nyomán a ma irodalmának problémáit, elkedvetlenítő jelenségekre bukkanhatunk. Sokakban, s éppen a jószándékú írástudókban lesz meg a hajlandóság, hogy elfogadják Babits Mihály ítéletét: «A nehézség nem abban áll, mintha irodalmunk mai problémái nagyon is bonyolultak, vagy súlyosak volnának: a nehézség az, hogy nincsenek is problémák». Véleménye szerint a magyar irodalomnak alig voltak üresebb és problémátlanabb évei, mint a mostaniak. «Ami kérdésen rágódunk, az inkább szociológia, vagy politika: . . . az irodalmi ellentétek megenyhültek vagy politikai ellentétekben oldódtak föl . . . Még a világnézeti ellentétek is a politikában oldódtak fel . . . Szép verseket írnak: de a vers nem forradalom többé, még akkor sem, ha forradalmi vers . . . Az irodalmi élet elvesztette igazi feszültségét: s a villamosfeszültségnek ez a hiánya, ez éppen a problémátlanság.»

Fogadjuk el, hogy önéletrajz, falukutatás, politika, szociográfia és történelembe-emigrálás az új regény, sekélyes, legjobb esetben napi jelentőségű a dráma, s a líra nem vezet új tájakra, nem forgatja fel valónkat, hatásküli, szép csupán. (Vajjon nem probléma mindezek miértje önmagában is?) Fogadjuk el, hogy az irodalom köntösében nem művek jelentkeznek, s nem is leplezetten, hanem ordítóan előtérbe helyezett céllal íródott mindegyikük . . . nevezzük akár irányirodalomnak a ma irodalmát. Végül, legyünk annyira pesszimisták, tekintsük úgy, mintha bekövetkezett volna az a szomorú idő, amiről Babits Mihály néhány évvel ezelőtt feltételes módban írt: «Milyen szegény lenne az ember, céltalan a világ, ha a szellemnek nem nyílna többé szabadsága új és új kalandokra, szembenézésre étellel és sorsal». — Hát annyira eltávolodtunk volna a tiszta és nemes kalandoktól, bátor szembenézéstől, a sorstól, az élettől, hogy hátatfordítva mindezeknek s fejünket a homokba dugva, apró, múló jellegű dolgokkal édelgünk? Alig hihető, az aktuálisan feldolgozott problémák visszahajlanak az időszerű, de időtől mégis független életbe s azzal szorosan összeforrott, szerves problémáknak mutatkoznak, iránymutatójukkal a kibontakozást keresve, irreális kiindulási pontjuknak pedig a válságot jelölve. Babits Mihály cikke nem elmélyülő vitára, hanem csak hozzászólásra ad indítást; talán nem fogja elhamarkodottnak tartani azt a kijelentést, hogy az új irodalom s az irodalomnak mai formája a válság hatalmas medréből áradt. Természetes, hogy áradásában olyan műveket is vetett partra, amelyek silányak és elkedvetlenítő, pontatlanságukban nem látják az embert, aki maga is zavaros és kereső. De éppen a felszín bősége utal a mélység forrongására. Megértjük, ha Babits Mihálynál kevesebb igényű esztéták ízlése is idegenkedve fordul el az áradat szennyétől. Dehát ki nem tudná, hogy a felület könnyűsége, ami zavaros és tisztátalan, rejti el az összefüggéseket, a miérteket — a problémákat. Felületen és mélységeken keresztül világítja meg a szellem fénye a gyarló és némes elemeket. Nem hihetjük, hogy a közösségvállalás a mával, hiányzana Babits Mihályból.

Ezt azok hihetik, akik a hitvalló művész tiszteletreméltón távoli elzárkózását elefántcsonttorony-legendával veszik körül. A tiszta művész, eltávolodásában az emberektől, a köznapok zűrzavarától, igazabban és időtlenül van együtt minden emberrel, a közösséggel. A polgárilag hidegnek tartott Babits klasszikus formszépsége mögött az örök emberit érezzük, erejének nyughatatlan feszítését, érezzük azt, amiről Sophoklesnél ír: a jég, ami éget. Öncélú művészet önmagának mondana ellent. A művészet termékenyül és termékenyít, formájában csak maradandó, de lényegében és hatásában élő. S hogy bármennyire elzárkózott művész sincs egyedül, arra Babits mutat rá az irodalom egységét meglátva s látva a nagyokat, akik kezüket nyujtják egymásnak, távolságokon át, a korok feje fölött.

Régi problémákra emlékeznek vissza nosztalgiával Babits. De éppen, mert egy elmúlt kor harcai voltak azok, ma már betöltötték hivatásukat s túl a problémák megoldásán egy kultúrát alakítottak ki, amely termékenyítőn lehullott. Nem valószínű, hogy ezután — éppen ma, amikor minden forr gyökeréig, az emberig — állott volna meg a fejlődés üteme. S a művészet teljességének útján az őrtoronyból felismerni az olyan biztató jeleket, amelyek új harcokra, új kalandokra és új problémákra utalnak, tőle, Babits Mihálytól várjuk.

Szoós László.

MÁTRAI LÁSZLÓ: MODERN GONDOLKODÁS.

Nagyközönség számára íródott útmutató, bevezető művecske Mátrai László könyve és egyedül ez a «laikus» jelleg bátorít fel minket arra, hogy közönség létünkre róla írni merjünk. Könnyű lenne a megoldott feladat mértékével mérnünk a könyv értékét is, hisz dióhéjas «ismertetést», «foglatot» adni a modern gondolkodásról még nem éppen játékos munka annak, aki nagyobb mű alkotására is méltó. A filozófus, ki elhagyja mestersége nyelvi jelmezét és rutinná vált fentebségét, hogy egy gyermekibb, tanítóbb modorban szóljon az új és szokatlan helyzetben gondolatának erejéről, hajlékony biztonságáról tesz tanúságot. Számára éppoly «teljesítmény» ez, mint művész számára a forma fegyelmének önkínzó tisztelete, a kényelmetlen más keresése, alakítása. Mátrai kis művét azonban nem csupán azért szerethetjük, mivel hasznos és élvezetes útikönyv egy olyan tájon, melyet kevesen ismernek eléggé s mely talán épp hétköznapi aktualitása miatt, erősebben hat tulajdonneveinek mágiájával, mint valódi tartalmával. Mátrai kitűnően megoldotta ezt az ismertető feladatot; játszi, de nem egyszer csalóka könnyedséggel hozza közel hozzánk a modern filozófia legnehezebben elérhető problémáit, homályba borítja, háttérbe szorítja azt, ami első pillantásra riasztó lenne, jóakarató ügyességgel rokonít elméleteket, melyek valószínűségben nem nyílnak ily természetesen egymásból, csakhogy egyszerűbbé, rendezettebbé tegye a túlsúfolt képet s ezáltal is bátorítsa az olvasót. Ám ennek csak utóbbi látja hasznát és így cselekedvén, Mátrai azt a feladatot teljesíti, mit reáért a vállalkozás.

A füzetnek vannak azonban ilyen megnyugtató, mesterségbeli érdemen túlmenő, izgalmasabb érdekességei. Olyan anyagnál, mely nagyon is a gazda kényére bízott és túlsok előnyt enged a tanítónak tanítványával szemben, kevesen állhatják meg, hogy a maguk kedvenc tanulságait ne villantsák fel, lépten-nyomon. Így tesz Mátrai is, ám annyi lelkiismerettel, annyi igénnyel, hogy művét vallomásnak tekinthetjük, új és érdekes, mind-

nyájunkhoz szóló, bizalmunkat, vagy kételyünket kihívó vallomásnak. Vagy akár hittételnek! Mert minden igazán tiszta alkotás hitet-tevés egyúttal. Ezt a könyvet is annak akarjuk tekinteni és a szerény ürügy, mely a gondolkodó legbensőbb mondanivalóját előcsalja, mit sem von le annak időszerűségéből, fontosságából.

Mátrai László tanulmányai, melyek az *Apollóban* és a *Napkeletben* jelentek meg, éles és tiszta képet rajzoltak elénk szerzőjükről, képet, melynek vonásait e könyv egyes mondatai még élesebbre vésik. Az a humanizmus, melynek egyik legőszintébb harcosa Mátrai s mely közvetlen rokona Erasmus vagy Huizinga humanizmusának, legalább annyit szenvedett bajnokai, mint ellenségei részéről. Mert míg az utóbbiak műveletlenségükben vagy «világ-nézetük» serdületlen előítéletei közepette valójában meg sem érthették, addig az előbbieket cinikusan búvóhelyet, azilumot kerestek mögötte. A Mátraihoz hasonló humanizmusában kétségtelenül a magányos, reménytelen hősiesség a legvonzóbb, az időszerűtlen macacosság, az értelmetlen, fényűző ellenkezés mindazzal, ami őket körülveszi. Idegensége még legközelebbi fegyvertársaitól is elválasztja e kis csoportot, és úgy kell éreznünk, csak filozófusok, tudósok, a gondolat legelszántabb vándorai merészelhetnek ennyire egyedül maradni, egyedüliségben, mely a művész számára már fojtó, halálos volna.

Kétségtelenül látjuk e magatartás veszélyeit is: néha nagyon is könnyű hüvösnek, fölényesnek lennünk, a személytelen igazság pátosza nem egyszer éppoly hazug, mint a «dinamikus», szenvedélyes tévedés féktelensége. Mátrai azonban sokkal finomabb és számítóbb gondolkodó, hogysen műve hétköznapi vonatkozásait ily olcsón kijátszaná. Ám hüvössége mögött gúny rejlik, tárgyilagos tartózkodása mögött vád, rosszallás.

A terület, melyen jár, veszélyes, sokaktól letarolt. Csupa olyan elmélet, mely csábít a túlzásra, az általánosítás tetszétős játékaira. Kretschmertől nem várja jellem és lélek titkának hiánytalan megoldását, tisztán látja a határokat, melyeknél a csalóka leegyszerűsítés kezdődne, — nem megoldást keres, hanem vonatkozások és viszonyok megállapítását. Hasonló kételyek térítik el az egzisztenciális filozófiától Jaspers felé, kit szintén nem fogad el ugyan fenntartás nélkül, de rokonszenvét itt már kevésbé igyekszik titkolni. Az a szigorú kritika, az a módszeres bizalmatlanság, mellyel a modern gondolat divatos iskoláit illeti, már-már negatív jelleget ad egész művének — de ez csak látszat, mert Mátrai sokkal komolyabb gondolkodó, hogysen megelégednék olcsó hatásokkal. Kételei már nem a nyugtalanul kereső, a még talajára nem lelt bizalmatlan, hanem a céljában biztos gondolkodó finnyáságából fakadnak. Azokat a kifogásokat, melyeket a szellemtörténettel szemben emel, nyugton magáévá teheti bárki, ha csak kissé is alkalma nyílt megismerkedni e módszer titkaival. Viszont még a szellemtörténetet is előnyben részesíti — láthatólag — az irracionális és az egzisztenciális filozófiával szemben — ez utóbbiakban ugyanis egy önmagával meghasonlott kultúra rögeszméire tapint. Elismeri, hogy napjainkban «a szellem fogalma két tűz közé szorult», de ezzel már szinte egy konzervatív felfogás felé hajlik s e szkeptikus konzervativizmus egész művének jellegét kifejezi. Szkepticizmusa nem csupán a válságot kihangsúlyozó tanokra irányul, hanem a gondolat minden merész kockázata, a hősiesség vagy tébolyult halálugrások ellen, melyekkel a modern filozófia az egyre szorítóbb hurkokból kitörni igyekszik. De szerinte e vergődések, erőlködések csak szűkebbre fogják a kötelékeket, siettetik a végmegoldást. Konzervatív, megőrző szándékait különös, manap-

ság mind ritkább józanság szentesíti, a mértéknek, a határnak valami ösztönös, egészséges tisztelete, mely csak ragyogóan tiszta elmék sajátja. Mátrai ama kevesek közé látszik tartozni, akik még az egészséges arányérzék, a tisztá igék birtokában vannak s akik elég józanok ahhoz, hogy a tébolyt és betegséget felismerjék. Bár kedves elméletei megengednék, hogy ebben a tényben is tipológiai jelenséget lássunk — amit alátámasztana az, hogy a modern gondolat nagy seregszemléje végére zárókőnek és megnyugtatósnak Huizingát helyezi. Az a felismerés, mellyel a modern ember legveszedelmesebb csapdáját az antiintellektualizmus és irracionálizmus kritika-iszonyában határozza meg, biztosíték arra, hogy Mátrai nemcsak az *elvetendő*, hanem a *megtartandó* tanoknak is birtokosa.

Külön érdekessége a könyvnek a fizikai világrépről szóló fejezet, mely a laikusnak legnehezebben hozzáférhető elméletekbe avat és a Heisenberg-féle bizonytalansági reláció népszerű ismertetésével is megdönti a természet-tudományokról alkotott közhelyszerű előítéleteinket. A szerző, ki az ezzel rokon Ortega y Gasset által hirdetett perspektivizmust helyezi műve végén élesebb megvilágításba, ki is jelölte az irányt, melyen a jövőben haladni szándékozik. Kis könyvének befejező szavai váratlanul egyszerű magyarázatát nyújtják a gondolat és a kultúra válságának. «Annyi bizonyos, hogy a világháború minden szellemi élet legmélyebb gyökerét, embereknek az életét hollywoodra hajtotta meg. Végzetes tipológiai szűrő volt a világháború, mely férfiakat és elsősorban férfias férfiakat iktatott ki nagy számban az európai kultúra biológiai alapállományából. S ha az alapréteg félrecsúszik, el kell mozdulnia a felépítménynek is. A világháború testi szelekciója kétségkívül kulturális szelekció is volt. Egészen világos, hogy a férfiakban elszegényedett Európának a nőies gondolkodást jellemző kultúrtájak felé kellett sodródnia és új eszményeit az életközelségben az érzelemdús romantikában és a homályt kedvelő irracionálizmusban kellett megtalálnia. És még napjaink férfias eszményeiben, heroizmusában is ott lappang az a rideg lélektani tény, hogy a férfiaság csak azok számára lehet eszmény, akik számára az nem lehet valóság: akik eredendő módon nem férfiasak. S ha egy korban a férfiaság ritkává lesz, érthető, hogy hérosznak tűnik fel az, aki egy férfiasabb korban egyszerűen férfi lett volna...» Ezek után már csak azt várhatjuk, hogy Mátrai összefüggő formában bemutassa azt, ami e tanulmányból (mely nyugton lehet egy nagyobb könyv fejezete is) kimaradt, ami bírálatát, kifogásait sugalmazta és amit mindezek helyére állítani óhajt.

Sőtér István.

ANGYALOK CITERÁJÁN.

(DSIDA JENŐ UTOLSÓ KÖTETÉRŐL.)

«Az éjszaka dudvás, fülletge
alja rejti a bomladó királyfit»
(*Dsida: Bujdosás és keresés.*)

Két magyar költő utolsó verskötete forgott és forog ebben az esztendőben az emberek kezében, a József Attiláé és az erdélyi Dsida Jenőé. Mindketten fiatalon hagyták itt az egyre izgalmasabbá váló Európát, melynek szomjas, kultúraéhes, kultúracsömörös fiai voltak. Poszthumusz kötetüket a kényszerű véglegesség glóriája vonta be azóta, halálukkal tették saját fejükre a babérkoszorút.

Szegény Dsida Jenőt alig ismerték Magyarországon : működése Erdélyhez kötött volt s habár az anyaország elismerése jól esett volna, szomorú fátum feleltette őt ki az itteni nagy folyóiratokból. Így maradt aztán fájdalmasan muszáj-erdélyinek, ahogy fájdalmasan, de büszkén marad örökre magyar a magyar író, hiába álmodozik Európa rásugárzó tekintetéről.

Most, hogy már nem él, most kezdik észrevenni voltát s késő meaculpázással hasonlítják össze önkéntelenül az érdemtelenül körülhordozott s szentségtartóként fel-felmutogatott műbabérosokkal... Eltűnt, «mint régi, halk legendák» — hogy lénye visszhangja, valami kedves őszesti gyümölcsfa-zsongás, lelkünkben örökre megmaradjon.

* * *

Dsida Jenő lelkivilága kicsi, zsúfolt-díszítésű, örök-égős, cifra-sirkamrás velencei barokk templomocskához hasonlatos, melynek zsongó csendjébe a harangszó szinte belehal. Úgy tele volt belső csodáival, hogy alig látta maga körül a való világot. Ezt a zsúfolt belsőt azonban szívesen mutogatta, szívesen s diadalittasan hordozta meg a kinti való előtt, kérkedő áradozással. Törékeny testű lények öndíszítő módszere, kicsi virágok nagy illatozása : ez a Dsida Jenő kedves, emberi magamutogatása.

Ezt a gyermekes, izgalmaskban dúskáló belső világot vetíti a valóságba, s a neki használhatatlan külső mindenséget gyermeki csökönyösséggel formálja a maga hasonlatosságára. Fantáziáját beleélésre, agyát hívésre kényszeríti s a maga használatára valami másodlagos vallást, gyermekkori templomélményeinkre emlékeztető hitet alkot.

«Éjjel a szobámban
angyalok motoztak
s takaróm alatt
meg-megcsiklandoztak» —

szeretné velünk is elhitheti az édeskés csodát. Máshol kéjes önfeledtséggel s túlontúl költői valóságfeledéssel lendül bele az *ad infinitum* tündérkedésbe, vagy némely virágmeszeszerű angyalkalandba. Így népesül be e földi tartomány nippzsentecskékkal, tündérkéekkel és angyalokkal s valami *Wurm-land*-szerű birodalom kerekedik belőle, nem is annyira az ember, mint inkább a költő saját javára és használatára...

Mintha a kései barokk-világból maradt volna itt, mintha egyenesen egy cicomás templom oltára mögül ugrott volna a harmincas évek kellős közepébe, kétszázados álom után. Girardi-kalapot kerítettek neki kedvelt angyalai, kicsi gomboscipőt, fehér nyári nadrágot s kék lüsterkabátot... Ez volt a transsubstantiatio... Csak azok nem törődnek bele a valóságba, csak azok nem fogják fel érdeme szerint a föld pozitív természetcsodáit, akik álmodozásban élnek : álommá válig lassan valóságuk is.

A természetben barokk-díszleteket lát, áhíтата mindig önszemlélő, túlfűtött, áhítatélvező áhítat : tükörbe nézés. A szerelemmel is ekép lehetett : jó volt az általános szépítéshez, a világátköltéshez, kellettek az önélvező széptevések, leleményes vallomások.

S ha addig nem lett volna, a versírást Dsida Jenő találta volna fel. Enélkül a neki nagyfokú életérzést adó mesterkedés nélkül világa el sem képzelhető. Olyan, mint a tudó lélekezése, mint a szív ütemes ugrádozása, mint a szerelem, mely minden létezést megkoronáz.

A késő barokk magyar költőkre, Faludira és Amadéra kell gondoljon az ember — az elsőre töprengéseiben, a másodikra dévajkodó, csintalan-kodó suttogásaiban, csevegésében.

Csupa barokk rímjátékból, rímötletek egymást követéséből áll költészetének fiatalabbkori fele — s ez az eddigelé ismertebb Dsida — amikoris hiányzik még verseiből a lélekbeli és ürbeli *előlétezés* (mely minden igazi vers kritériuma !), hiányzik a sorsszerű eleveelrendelés. (Sainte Thérèse de Lisieux, A tó tavaszi éneke stb.)

Barokk képzeletéhez illően szereti a stíluspróbálgatásokat, úgyannyira, hogy majdnem minden régebbi verséhez feltételez az ember valami — talán soha sem létezett — mintát. Természetes hát, hogy Csokonairól emlékezvén — csokonais formában teszi, mégpedig a legagyafurttabb játékosság próbára tévő versmértékében: *A Reményhez* dallamára.

Ezt az életpótló játszadozást azonban az elérhető legmagasabb szinten űzi s a legnagyobb találékonysággal, a magyar nyelv gazdagságára nagyszerű példákat szolgáltató, ötlettársító képességgel bonyolítja le, megmutatva ugyanakkor azt is, hogy mint lehetséges rímenként fel-felmerülő fogalmakat elhíhetően, meggyőzően tartalmazni s egy rendszerbe illeszkedő gondolatiságba kényszeríteni: senki se éljen a gyanuperrel, hogy az első verssor létezőek az utolsó még homályban lappangott volna...

A Tükör előtt, nagy verses regénye mutatja ezt leginkább, az a költemény, melyet utolsó életnyilvánulásaként kétségtelen halálsejtelemtől ösztökélve, a nagyotalkotás és magát időbelopás tudatával szerkesztett remekbe. (Lásd: *A pántos kapukon túl* című fejezetet.)

Ilyen versszakokra gondolunk:

«Ó, mert kaland, ugyan mi volna más
mindaz, mi vélünk itt azóta történt,
hogy élni hitta valami varázs
a semmit és mi forgó zsebtükörként
vigyázzuk, merről jó a villanás
s egymásra tükrözgetjük az örök fényt.
Mi lesz, ha tükröd, mely fényért eped,
holnapra megvakul és elreped?»

Aztán itt van másik példának, költői nagyságát mérő súlyegységnek a *Harminc év közelében* tóth-árpádi tündökletessége, eleveszerkesztettsége, s különösen utolsó strófáinak lelket szétfeszítő végtelenbe áramlása. A *Hulló hajszálak elégiája* pedig egy talált «téma» lehető legalaposabb kidolgozására példa. Mindkettőnek utolsó részében éri el Dsida a költői superlatívust, amelyet csak magyar költő ebben az évtizedben művészileg elérhetett.

Azon az úton, amelyen a teljesülés, a magáratalálás és világhelyzet-meghatározás felé haladt, apródonként levetegette az öncélú rimelgetés ifjúsághoz tartozó modorát (elhullnak a szép hullámos hajszálak idővel, előtűnik a koponya !) s gondolatiság, kitervelés, versbenfilozófiálás felé volt érkezőben. Sőt, mint bizonyos könyomású, titokzatos versei mutatják — volt még ideje utolsó esztendeiben az erdélyi magyar kisebbségi sors elzokogására s világbakiáltására, olyan szinten, mint előtte csak Reményik Sándor teljesítette. Kétségtelen: ha nem kellett volna meghalnia valami rilke-szerű gondolatköltészetnél, közlésponthozáltnál állapotodott volna meg s valaha úgy tekinthetnének vissza művének játékosabb részére, mint kötelező ujjgyakor-

latozásra, mely minden nagyobb művészet feltétele. Az igazi, a végleges — a halott — Dsida azonban a *Tükör előtt*, a *Tizparancsolat*, a *Harminc év közelében* költője lett volna, bizvást hihetjük. De most már «az éjszaka dudvás, fülfeteg alja rejti a bomladó királyfit» — kiküszöböltetett Kolozsvárából, ki Erdélyéből — hogy nagyramenendő műve halála által nyerjen útrairndító berekesztést. Ahogy ez már egy ifjan elhunyt magyar költőnek mindig is dukált.

* * *

Bár úgy lett volna, ahogy «megképzelte» magának (lásd : a *Tükör előtt*) : az állomáson, ahová a Cassiopeian át vitte a gyorsvonat, Kuncz Aladár (egyik felfedezője és irányítója), valamint Kosztolányi fogadta légyen !

Utolsó perceiben, úgy hiszem, egy halálon felülkerekedő, vagy a rémmel párbeszédet kezdő vers foszlányos sorocskái vibrálgattak s kaleidoszkóp-szerűen villódzva csoportosulhattak örökéző, versre éber agyában-lelkében s szenvedése nem lehetett akkora, mint a közemberé, ejsze inkább *élmény* volt, ezúttal igazi valóságos életélmény (legelső és egyben legutolsó), amelynek tudatosítása iszonyát és szenvedését elsodorta.

— Ismét elemmé züllik az elem — tudta jól maga, de merte hinni, hogy lelke valami édes falucska határán járkálhat majdan. Higyjük mi is, próbáljuk hinni, hogy Dsida Jenő eddigi énje szerint *létezik* s ezentúl is létezni fog valahol ; földi életében elhullt és elsiratott haja sörényesen lobog a túlvilági rét szelében, ahol

«szűz angyalillatot legyez a pálma
s míg a szökőkút csengve csörgedez,
rejtelmesen dúdolgatnak a szentek . . .»

Jékely Zoltán.

Voinovich Géza : Arany János életrajza. — Az utóbbi hónapok legfontosabb irodalmi eseménye kétségkívül az, hogy Voinovich Géza háromkötetes Arany-életrajzának befejező kötete is megjelent. Az eseményt a szerző személye is jelentőssé teszi, aki irodalmi életünkben előkelő helyet tölt be, mint egyik legműveltebb, választékos ízlésű és jószemű «homme de lettre» ismeretes és a kiegyezés korából ismert művelt úr típusának méltó képviselője napjainkban. Még nagyobb érdeklődést kelthet azonban az, hogy végre elkészült Arany János teljes életrajza. Bizonyos, hogy a nagy költő a legrokonszenvesebb és legértékesebb magyar férfitípus képviselője és mégis szerencsétlen körülmények összzejátszása folytán a művelt közönség alig tud róla többet,

mint amire az «unalmas» középiskolai magyar órákról emlékszük. Főlöszleges elismételnem azokat a megállapításokat, amelyeket Horváth János tett «Aranytól Adyig» című tanulmányában és amelyek, sajnos, még ma is érvényesek legtöbb szempontból. Még mindig nem találtuk meg azt a módot, amellyel Arany Jánost és a magyar klasszicizmust a magyar irodalmi élet eleven tényezőjévé tegyük. Nem tudhatjuk, hogy Voinovich könyve eléri-e ezt az eredményt, valószínűleg közvetlenül nem, de legalább a lelkiismeretünk megkönnyebbülhet : 56 évvel egyik legnagyobb költőnk halála után végre megjelent kimerítő életrajza.

Voinovich Géza könyvének minden során látszik, hogy érezte a közönség várakozását és a ránehezédő

felelősséget. Látszik elsősorban az adatokon, melyeket a szerző egész életében gyűjtögetett. Látszólag jelentéktelen apróságok imponáló részletességgel vonulnak fel. Arany lakóhelyei éppen olyan tüzetes vizsgálat alá vetteknek, mind családi körülményei. A gyűjtőpontban azonban állandóan a költői munka áll, a többi részlet — bármilyen aprólékos gondal írta is le — csak annyi fényt kap, amennyi a műalkotások magyarázatához szükséges. Az intimitásokat hajhászó profán kíváncsiságot nem szolgálja ki, de a komoly érdeklődést kielégíti. Az egyes művek keletkezése, a «kapcsos könyv» története, a karlsbadi nyaralás, a költő hangulatának és érzéseinek hullámválása hű és pontos részokban kerül az olvasó elé. Különösen az érzékeny Arany lelki életének különböző eseményei sokszor új és érdekes megvilágítást kapnak. Meglepő, hogy ezen a téren mennyi kiadatlan levél alapján értesülünk fontos dolgokról. Hálásaknak kell lennünk Voinovichnak, hogy ezeket a leveleket összegyűjtögette és felhasználta, annál inkább, mert enyhén szólva érthetetlen, hogy az értékes anyag mindeddig kiadatlan maradt. Remélhetőleg Voinovich Géza helyrehozza majd a magyar filológiának azt a mulasztását is és hamarosan kiadja a még kéziratban rejtőzködő anyagot.

A pontos és lelkiismeretes filológiai munka mellett nem nyomja el magában a szerző a nagy francia mesterekre emlékeztető könnyed és mégis alapos esztétikai elemző művészt. Egyes jelentékenyebb versek szépségeit ugyanolyan szeretettel, elmélyedéssel és ízléssel magyarázza, mint a nagy műveket. Különösen meggyőző a balladák és Buda halála esztétikai fejtegetése, de Toldi szerelmének szellemes védelme sem marad el a többitől.

Mindezek a magyarázatok hatal-

mas munkán alapszanak. A «Buda halálának» fejtegetését 111 lapalji jegyzet kíséri, a «Toldi Szerelmé»-ét 66 és körülbelül minden jegyzet egy-egy cikket takar. Szakfolyóiratok tanulmányai és vidéki középiskolai értesítők értekezései egyaránt előkerülnek, bár szemmel láthatólag nem törekszik teljes bibliográfiára a szerző. Legtöbbször csak azokat az értekezéseket említi, amelyekkel kapcsolatban van valami mondanivalója.

A mondanivaló leggyakrabban valamilyen helyreigazítás, bíráló megjegyzés. Örömmel veszi észre az olvasó, hogy a bírálat éle legtöbbször azok ellen irányul, akik szinte minden sorba valamilyen külföldi hatást magyaráznak bele. A háború előtti években, amikor olyan szívesen emlegették, hogy Magyarország kulturális német gyarmat, mindenki azzal akarta bebizonyítani elfogulatlanságát és európai műveltségét, hogy sorba beházták legnagyobb költőinket és igyekeztek mennél több külföldi hatást a nyakunkba varrni. Ennek a farsangnak is meglett a börtje. Meg kell rostálnunk a kutatás eredményeit, hogy a túlzások lenyirbálása után tisztán lássunk. Voinovich Géza hangjában néha valami fanyar melléközöngye érezhető ugyan, de ítéletei legtöbbször meggyőzők.

Ugyanez a fanyarság üt ki, amikor az életrajz végén a különböző átértékelések ellen foglal állást. Itt nem elég világos álláspontja. «Némelyek azt kívánják — írja a szerző —, hogy minden újabb kor «átértékelje» az értékeket, a kor ízlése szerint új és más oldalról mutassa a költők vonásait. Olyan volna ez, mintha egy Van Dyck arcképet átfesteneék a mai ruházatba. Nem a szobrot kell koronként újra önteni, csak a szemlélők nézik más-más oldalról.» Ilyen szoborújjaöntési kísérlet lett volna az, amire Szilágyi István biztatta Aranyt, hogy írja meg újra és jobban

a Zrinyiászt, vagy ilyesmi az, amit mostanában drámaíróinkkal művelnek, amikor «modernizálják» őket. Tudtommal nem kísérelték meg ezt Arany János ellen. Viszont annak jogosultságát, hogy a szobrot más-más oldalról nézzék, Voinovich is elismeri.

Az ilyenfajta apróságok azonban elvesznek a nagy munkában. A munka nagyságát és lelkiismeretességét mutatja az is, hogy majdnem tíz év (1929—1938) telt el az első és harmadik kötet megjelenése között, de mind a három kötetten egy egész emberéleten át folyó szorgalmas gyűjtőmunka bőssége és biztonsága érzik. Nemcsak a részletek gazdagsága és alapossága kápráztatja el az olvasót, hanem a különböző érdekes és gyümölcsöző szempontok, gondolatok felvetése is, amelyek remélhetőleg fellendítik majd a kutatást. Voinovich könyvének legfőbb érdeme az alázat, amellyel le tudott mondani arról, hogy öncélúan ragyogtassa meg kiváló képességeit, amelyekkel más műveiben ismerkedhetett meg az olvasó, mindent alárendelt annak a célnak, hogy Arany Jánosnak tegyen szolgálatot. Boldogan tehetjük le a könyvet: Riedl Frigyes remek Arany János-könyve mellett, amely mintegy keresztmetszetben mutatja be nagy klasszikusunkat, van Arany János jelentőségéhez méltó életrajzunk is.

Fábián István.

Tamási Áron: Ragyog egy esillag.
(Révai 1938.)

Tamási Áronnak ez az új regénye a Jégtörő Mátyás folytatása. Az a kis szellem, aki az előző munkában az állati lét különféle formáiban «szolgáltatta» a fiatal székely házaspárt, itt emberré születik s egy székely gyermek alakjában folytatja nemes és kedves «szolgálatát». Elkíséri apját meg a háborúba is, kiválva a gyer-

meki testből, mely ez alatt az idő alatt tehetetlen és hasznavehetetlen. A regény tele van ilyen bájos, megható és naivságában roppant mélyértelmű «deleményeb», és Tamási Áron eredeti, nagyvonalú tehetsége kell hozzá, hogy ne furcsaságok gyűjteményének, hanem a népi humanum legmagasabbrendű irodalmi megnyilatkozásának érezzük.

A Jégtörő Mátyásig Tamási műve könnyen beleilleszkedett az új irodalomnak abba a körébe, amelyet általában az «új népiesség» fogalmával szokás jelölni. Az Ábel-trilógia, bár népiessége az irány messze kimagasló remeklése volt, és bár legjobb részeiben erősen túlmutatott az «iskolán», — még mindig belé tartozott. A Jégtörő Mátyással kapcsolatban merült föl először a kérdés: vajjon lehet-e, és szabad-e ezt az író akármiféle, bármilyen nemes szándékú csoport vagy irány tagjának, képviselőjének, részesének tartanunk, s nem haladta-e már túl műve mindazokat a kategóriákat, amelyeket a divatos vagy üldözött irányok testesítenek meg? Az «új népiesség» nagy és tiszteletreméltó eredményeket alkotott, de kiindulásában nem irodalmi elvű, nem is lehetett: szociológiai-politikai megfontolások ösztönzésére fordultak az írók, népből származók vagy nép iránt érdeklődők, a néphez, és mindabban, amit «szociográfia» néven emlegetnek s mindabban, ami népies ihletű irodalom, igazán irodalom a szó legmagasabb értelmében váratlanul kevés akad: pár költői mű, regénykísérlet, s az új műfaj termékei közül úgyszólván egyedül Illyés Gyula remeke, a Puszták népe.

Tamási Áron, akinek neve természetesen ott szerepelt e «szociográfus» — de valójában a rossz szó értelménél sokkal magasabb törekvésű és sokkal nemesebb magatartású — nemzedék minden komoly lapjában,

a Jégtörő Mátyással vallotta meg igazán, hogy bár kortársaival eszmei kapcsolatai, elméleti állásfoglalásai szoros rokonságba hozzák, egy mozzanatban mégis döntően és jótékonyan különbözik tőlük: elsősorban író, aki mindig és mindenben nem a «népiesség» szándékával, nem valamely szociológiai vagy nemzetpolitikai elgondolás alapján, szóval nem programszerűen, hanem ösztöne, alkata parancsára mint író, művész, teremtő foglalkozik a néppel, — sőt: azonosul vele, illetőleg vele már alkában egy és ugyanaz lévén a naív művész ösztönös bőségével tárja föl, nyilatkoztatja ki a népi lélek titkait. Nyilvánvaló, hogy ez az igazi népiesség.

Ezen a ponton a program elhalványul; a kortársak nagyrésze dokumentumokat alkot, Tamási remekműveket. Lehet: korábban volt benne is bizonyos «iskolás» szándék. A Jégtörő Mátyás óta nincs. Ebben a műben sokszor megdöbbenő és paradox, de éppen ezekben a paradoxonokban folytatja döntő szabadságharcát: az író legyőzi a valóságot, hogy egy új, mélyebb és hitelesebb, bár a fölszínes szemlélet számára kuriózumnak ható valóságot nyilatkoztasson meg és teremtsen.

Bizonyára nem volna helyes akár a Jégtörő Mátyásban, akár folytatásában, a Ragyog egy csillagban szimbolikus regényt látnunk. Nem jelkép ez a két regény, de nem is illusztráció, mint gondolták, valamilye filozófiához, zavaros és értelmetlen «neohindu» világnézethez. Tamási Áronból szerencsére minden ilyen dekadens «neo»-izmus hiányzik. Regényei csak annyiban jelképesek, amennyire a valóság — a falu és a tanyák valósága — jelképes; a jelképek értelme viszont pontosan, «racionálisan» nincs meghatározva: az író a valóságot revelálja és nem valamely jelképes szerkezethez keresi az

ábrákat. Tévedés tehát a lélekvándorlás tanainak fölújítását tulajdonítanunk neki: műve nem filozófia, legalábbis ebben nem az. Egy romlatlan, szinte mítoszi valóság életre-keltése. Pontosan rekonstruálni a valót azonban mesterség, amit minden írónak tudnia kell, és nem művészet. Tamási művészetének nagysága: úgy rekonstruálja a valót, hogy e primitívebb és mélyebb valóságlátás jelképes értelme, kozmikus kapcsolatainak hangulata változatlanul megmarad: ezért nagy író, ezért népies és nem mert népi alakokról ír.

De állást is foglal, s ha ebben filozófia van: ez a filozófia a nemes és kötelező emberiség, a legszebb humanitás és a türelmetlen Istenkeresés világnézete. Ebben rejlik Tamási misztikumának mélyen emberi volta és emberi tényeinek ragyogó misztikája. Ebben egyben katolicitása is, melyet semmiképen nem ronthat meg a «lélekvándorlás» tévesen neki tulajdonított «vallása». Az fantázia, játék, fényes kaland: ez bátor, tiszta emberi kiállás.

A Ragyog egy csillag a misztikum, a mítosz és az élet belső igazságai felé forduló, de realizmusát el nem vesztő Tamási Áron remeke, bizonyára legjobb alkotása az írónak és bizonyára legörökebb értékei közül való a modern magyar irodalomnak.

Rónay György.

Illyés Gyula új versei.

Azt, amit Illyésnél s mindekelőtt a mai Illyésnél, — kissé a spontán fogalmazás szűkségszerűen legegyszerűbb megjelölésével — költői öntudatnak nevezhetünk: magassokú, kultúrált józanság, ragaszkodás az egyedül üdvözítő reálitáshoz, a legvaskosabbhoz is, az ön-maga adottságait tökéletesen ismerő művelt s egyben puritán értelem, —

hajlam a lírával szemben a biztosabb talajú epikához, eszközökben s *alkalmakban* mértéktartás, a lehetőleg élesen lekeretezett, zárt, tömör, az egyetlen és félreérthetetlen kifejezés irányába haladó, legritkábban ka-landba induló vers . . .

*... mert én a versben
mindig az ilyen nyers valót kerestem
remélve, egyszer mégis felragyog!*

Ilyen és ehhez hasonló vallomásokat bőségesen idézhetünk tőle, és pedig olyan verseiből, melyek ugyanakkor *bizonyítanak* is, egyszerre érvelve és példázva, mint amilyen — éppen ahonnan az idézetet kiemeltük — «A kacsalábonforgó vár». S milyen jellemző e költőre az a fajta vers, melyet több-kevesebb joggal, a hagyományos elnevezéssel, életképnek mondunk Illyésnél; a vers lírájának mintegy tartályaként valamely apró eseményt, jelenetet, epikumot alkalmaz (mely önmagában alárendelt jelentőségű, de a legművészibb módon az, sohasem *űrűgye* a versnek: a kép nem tolódik a háttérbe, a hangulat az, mely a háttérből előnyomulva, átvilágítja — olykor tündérien játékos, gyakrabban kísérletesen sötét fényekkel — az előtér díszletét). Hasonlóan jellemző az Illyés-féle tipikus verskezdet, a *leütés* is. Az érzések, gondolatok híg talajáról a legritkábban lendülnek el az első sorok. A valóságost, az érzékelhetőt, legalább is mint ugródeszkát, csaknem mindig megtartja. De a gyanús minősítés: ugródeszka, — korántsem helyénvaló Illyésnél. Vannak versei, és pedig a legmagasabb gondolati páthosszal szárnyalók, melyek szinte strófkánként — népdalhoz hasonlóan — a kezdő sorban az olyan természeti képet tartalmazzák, mely racionálisan szemlélve, inkább lazán, mint szorosan a következő sorokkal egybefűzött. De épp a racionális szemlélet az, melyet ezek-

nél a verseknél — *elfelejtünk*. Amit Illyés lírájában természetközelségnek nevezhetünk, ennek a lírának ilyen jellegét, az egyetlen, nagyon is kézenfekvő jelző fejezheti ki, — ez a természetközelség valóban minden ízében *természetes*.

S mi a titka annak, hogy ez a minden rostjában az eleven, létező világ ízeivel átítatott líra, részleteiben s még inkább egészében legkevésbé ezt a benyomást kelti bennünk? Az Illyés-vers s elsősorban éppen a *leíró*: lebegés, bűvölet, varázslatos, lidérces tájék. A forma? Igen, ez is, sőt valamennyire mindig ez is. Illyés, a maga módján, kétségtelenül formaművész is, — bár az ilyszerű formaművészetnek boncolása messzire vezetne . . . Ami ezekből, a költőre legjellemzőbb versekből, mint *látomás* tekint ránk — ez az érzés- és indulatvilágnak oly fojtott-intenzív kitüzesedése a versben, mely annak nem is csupán minden jelzőjét, de minden névelőjét átégeti. Ennek a költészetnek, nem tárgyköre, de hangulattartalma: káprázatosan gazdag. S hasonlóan gazdag az a képzelet, mely vele társul. A hasonlat, a metafora, a kép, a megjelenítés mikéntje, — itt mutatkozik a legerőteljesebben Illyés költői ösztöne, mely a legkevésbé az öntudatához hasonlóan holmi *józan*. A hasonlat — az Illyés verseiben szinte minden sorban jelenlévő «mint» . . . — a költői érzékeltetésnek korántsem amolyan *eszköze* csak itt, — sőt. Az a fajtájú hasonlat, melynek szerepe a versben mindenekelőtt a távollevő, a nem-látható láttatása s amely emígy mintegy közelebb visz a tárgyhoz, — ez a ritkább, a nem-tipikus ennél a költőnél. Illyés hasonlatai abból a másik fajtából valók, melyek ugyan elénk hozzák a tárgyat, de tüstént el is lebbentik előlünk, valamely villogó, olvatagfényes, hullámzóan tündöklő atmosz-

férába emelik azt, — ezek a hasonlatok átfestik a világot. S ahogy egymásra sorozódnak, ahogy ezek a hasonlatok, képek egymást követik, itt még fokozódik ez a hatás. Ez a *sorrend* . . . — Illyés képzelete sokszor látszólag a legszeélyesebben csapong, a rajzot megkezdi, abba-hagyja, a vászon másik sarkára dob színfoltot — a vízió, mely kialakul, mégis oly egységes, mint a valóságos álomnak azok a káprázatai, melyben az álomvidék, ahová elsodródunk, a látvány egészben — minden fűszál és minden falevél — az egyetlen, az azonos kifejezéssel tekint ránk.

Mint költői «módszer»: kétség-telenül magasabbrendű raffinéria ez, mint amit a szimbólizmustól és rokon-izmusaitól kaptunk. És összehasonlíthatatlanul — a jelző talán meglepő — becsületesebb . . . A jelképes, a jelmezes, a *burkolt* vers szűkségszerűen sem nélkülözhetett némely szemfényvesztő kelléket, titokzatos arcot öltött akkor is, ha erre semmi oka nem volt. A vers, Illyésnél? — igen *egyszerű*, amennyire lehet, feltétlenül az . . . Ez a költő gyakran szinte gyermekes lelkiismeretességgel keresi az egyedül megváltó őszinteséget. De a mindenkori őszinteség ezerszerre titokzatosabb lehet, mint a mindenkori póz, mely csak addig rejtelmes és izgató, míg a mindig-ugyanaz, az *egyetlen trükk* ki nem derül. Illyésnél a titok mélyebben fekszik.

*Levdg az Ujság, nem ejt rajtam sebet,
mellékesen üzöm a költészetet,*

*Egy csapásra ki sem boldogul velem,
mellékesen üzöm egész életem.*

*Ha ki derékon csap, ki kétfelé lép,
megkettőzi sorsom, mint a kukacét.*

*Ó, lucskos biztonság, ó, nem egy kufár
bártollnok, de bennem nemes, szerve már*

*a jó Irástudás dühe sem talál.
Míg darabszám össze nem szed a halál.*

Az *alkalom*, mely amolyan véletlen ihlete lehetett egy-egy versnek: lényegtelen. A felelet: ennél érthetőbben ritkán fogalmazott *önismeret*. S a titok: ez a lélek kitárul, feloldódik a versben, egészen közel jön hozzánk — s ugyanekkor valahogyan mégis ellebben a *vers mögött*. Őszinte, sohasem színészkedik, de a mindenáron őszinteséget sem színészkedik . . . Ez a lélek szándéktalanul is az, amit már tud magáról — magányos. Önnön világában él — költő.

S milyen ez a világ, milyen ennek a költészetnek világa? Ahogy mondtuk: nincs olyan árnyalata érzésnek, indulatnak, változata az élethangulatnak, mely idegen lenne ettől a költőtől. Az ifjúság még közelmúlt: az idill tündéri emlékei még felfelragyognak. S még ragyogás az a mélabú is, mellyel ifjúság alkonyata fényesíti be az emléket. De e gyöngéd ragyogásnál már elevebb, közelebb emlék: az elpusztult lázadás, a tűzvész, melynek pernyéitől besötétült a lélek.

Súlyosabb, *földrehúzóbb* nehezebbek ritkán indult költő — *szárnyalni*. Tud-e szárnyalni? Fenséges versei vannak. Kiábrándultan, fanyarul, sokszor átkozódva fenségesek. De a lélek, mely bennük megnyilatkozik, mégsem alkuszik, megmásíthatatlan. «Avar» ciklusában a hang lélegzetelállítóan zord, mint szélfutta gyász-zászlók, koromsötétben lobognak a sorok, de a lélek nem takarja el szemét s az ítélet, melyet magára mér . . .

Fogoly vagy. Hang lehetsz csupán.

Nehéz sarába bár földnek

Áruló gyökerek kötöznek,

Tanuld el életed csúcán

Vad pátosztát a szál fenyőknék.

Örley István.